

Village construction animal husbandry.
and other customs of the Bakgatla.

s178(3)

K 32/
AM 7/13

R 32/13
J.R.S. Mosiangwako

9
1/25

1. 0-1

Country

Dithaba: Rakatane, Moreteletse, Ratumoga, Ngolwe, Molorwe.

Dithabana: Matshikedi, Mosokwane, Magatlape, Kgabye,
Borupelwane.

Dinoka: Kolobeng, Shabaneng

Streams:

Pool: Manamela

Fountain: Kolobeng le sediba le shabaneng.

Forest: Sekgwa sa morena Ngolwe.

(a) Rakatane ke dithaba tse di dikologang tlhakong motse wa
tlhakong motse wa Batlhako.

(b) Moreteletse ke dithaba tse go agileng Maburu a Ramphaphane.
Kwa go feletseng setshaba sa bakgatla ba thotha dikgomo tsa
Maburu. Ba fetswa ke Maburu.

(c) Ratumoga ke dithaba tse go agile Babididi le Bapo. Ke fa
ntate mogolo Kanakana a kileng a na moraka teng. Motse wa
Bobididi o wa gile mo letlotleng la gwe.

(d) Molorwe ke thaba e kajeno go agang batho ba ba tlang ba
faletse ba tlhaga ko borwa.

2. Kgabye le thabana e go neng go rupela madima fa teng.

Borupelwane ke fa go rupetseng Maganelwa

Magatlape ke fa go rupetseng Mafiri.

Kolobeng ke noka e go agileng ba Ramosito mo go eona. Ke
eona motswedi o thusang Batlhako thata, eona le Shabaneng.

Shabaneng le eona ke nokana e simologang le motswedi.

Manamela ke bodiba bo bo sa kgale, go nna noga mo teng.

Ga ise e bonwe ke ope. E bolelwa ke bagologolo, gore ge motho
a ka wela mo teng o tla tswara ke noga eo, bo mo nokeng ea
Kolobeng fa Matlapaneng. Tsatsi le lengwe moruti Spoonar o kile
ea re a kolobetsa a tsena mo teng. Ge a fitlha fa gare, a be
a thela a wa. Go tloga ka letsatsi leo a tsenwa ke bolwetse go
fitlhela a ba swa. Batho ba rile ke gore mowa wa noga o no o
mo tsene. Metswedi ke ~~xx~~ eona e ke se tseng ke e boletse ko
dimo. Ke Kolobeng, le Shabaneng. Ke motswedi e sakgaleng.

s178

3. Sekgwa sa morena ke kwa neng go na moraka wa morena Moetlo. O ne o na mo sona sekgwa seo. (3) Setse di boletso ko dimo.

Ga go na sepe se seka thibela motho go se dira. Motho a ka dira sengwe le sengwe se a ratang go se dira.

Kwa Magatlapeng le kwa Kgabye go na le Matlotia a mephato ea Mafiri le Masitaphefo kwa neng ba rupela teng.

Rakatane o na le maina a le mantsi e.g. Motsitle, Tlhakong.

J.S.R.Masiangwako.

4.

Village

Mamakau: Ke karolo e ngwe ea motse wa Setlhako, fela e kgakajana (1 mile). Batho ba teng e ntse e le Batlhako ba morena Molopyane.

Morena Kalebe Mokoka ke ene moagi wa tsona monna o mongwe le o mongwe o ikagela gagwe. Ga go na ea gelang o mongwe, o mongwe o bona ka nosi.

Mong wa teng ke Mokoka Kalebe. Mosadi ke Lapang, mosimane ke Isekare, mokgonyana ga eo. Matlala ke motswalle ea tshepilweng ka fa go lemeng. Moagi wa motsana ona ke Sekati, ke ene tota o tlhagile kwa Bobididi kwa Mapela. O sele a tloga teng bogologolo.

Ga go itse ape gore ke mang ea mo supeditseng go lo fo. Batho ba bone feela a ga fo.

Fela mabaka a gwe ge a kgetha go, o na go rata ka gore go kwa thoko, la bobedi go sireditswe ke thaba, gore ge diphefo di tlhaga ka bophirima. Ga di ke di tswenya. Le letsatsi ba le bagane le lona. Ge le tswa le tswela fela mo motseng. Gape go lofa go na le mmu o sianeng. Ga o na lerole. Thaba ea teng e na le mfapha o mo ntle thata. Le dikgong di ngata, le metsi a gauifi.

5
6

P.T.O

5.

6. Pele a sia age o ile a thaea go lo fa. O na a bitsa ngaka ea gwe. Mpabolwa go ne a lafe go lofa.

O fitile a rema sebetlela, a bapola go lofa ka dimapo. A ea kwa sakeng a epela dimapo.

O tlabile kgomo a e tswara ka tshitlo. Ge ba sena go e bua, a be a tsaea dinama tse a ka di tseea mo eona. A lafa ka eona. Ge a fetsa a be a tlogela le bogo le mateng. A be a tsaea kgomo eotlhe a isa gae kwa gwe. Ngaka Mpabolwa ke ene a itlhabela kgomo ka nosi.

Pele ge motse o wagiwa, go agiwe setlagana pele, le lesaka la dikgomo. Kwa morago ke gona go agiwa matlu.

Mantlu agile ka go latela gore a nne sentle. A rapale le thaba, go fitlha fa ngaka e kokotetseng lemapo la bofelo. Ke

gore ge a ne a ka tlola lemapo le la ngaka o na a tla be a theolotse.

7. Basadi ke bona ba ga matlu, le metswale e mengwe ke eo e neng e thusa go bopela.

Ntlu e tona e bopetswe ke bo lopang, penne, mapite, mantlapana, le mamangwane. Lopang, Penne, le mapiti, ba nne ba phare, Mantlapana le Mamangwane bona ba nne ba ba ea dikana.

Dikota tse ba e agileng ka tsona ke tsa menekhuri, le ballo ke la meselesele. Go rolelwa ka khobati ea moka letlhapodi. Bo byang ba rolela ka masagwe le sesigo.

Lebotana le tsere kgwedi tse tharo go rolela go tsere dibeke tse nne, kgwedi fela.

Ke dilo tsa seeng. Ga re na le tsona.

Legora le agiwa ka matlha, fa gongwe a epelwa fa gongwe a robadiwa fela. Go fitlha gaufi le ntlu go epetswe dikota di le ka le ka ntswe. Fela kajeno ba di orile, ba setse ba geletse ka matlhaku. Mabotana ona a kgabisitswe ka makgethe, le kgaphilwe ka boloko. Mongwe le o mongwe o kgabisa ka fa ka kgonang. Mabati le dilo tse dingwe di ne di sa kgabisiwe, ka gore ga go na se se ka kgabisang. Kajeno ba kgabisa ka dilo tsa makgowa. Dilo

8. tse dingwe tse ga di na maina ka Setswana, maina a tsona ke ea seeng, "Kusene, Kanini". Kusene re ne re epela dikotana di le pedi. Dikanini re ne re bofa ka khobati kgotsa lelodi. Lebati e ne e le setlatla sa bjang, kgotsa sa dimpana tse di tshesanyane.

Motse wa Setswana o ne o w agiwa jaaka lesaka, o ne o na tshekeletsana, fa gare g fa go ne go na le kgotla, le maraka a dikgomo. Matlu a otlhe a ne agiwa e le dirono. Ba ne ba sa itse matlu a na le diuku. Ntlu ea kgosi le eona e ne e na mo gare ga matlu. Fela e le kwa teng teng go le ba gana legoro. Ba ne ba aga jalo ka gore banna ba botlhe ba tswanetse go nna kwa kgotleng le go ja. Ba ne ba jela kwa teng. Mosadi o mongwe le o mongwe o tswanetse go tlisa bôgobe kwa teng. Banna ba tihapela kwa teng, metsi ba tshotse ka lenaka la kgomo. Mme ba tihapa ba botlhe. Ge matlu a ne a phatlaletse, basadi ba ne ba ka

tswenyega ge ba tlisa dijo kwa kgotleng. Janong ka gore agilwe lesakana ga ba tsamaea mosepele, go gaufi.

9. Mokgwa wa ge motho a tsena mo motseng, o batla kwa lekgotla le leng teng. Ge a tsena kwa teng o tswanetse go ipegella bakgalabje ba ba kwa teng. Kwa tswang le kwa eang. A khubame ka mangole a rotse kuwane ea gagwe. Fela ge a motho e le mong wa gae a tsena o tswanetse gore a dumedise batho ba ba fitlhelang fa kgotleng. A ope diatla a re, "Borra" Ka gongwe o rola kuwane a re, "Batlhako" Le ge a tsamaea o tswanetse gore a re, "Borra ke ea kwa nage" A o tsoma o tla ba bolella, mme ge a tloga o tla re, "Borra ke sa ile sallang" Mme a tsamaea a rotse kuwane go fitlhela a tswa ka kgoro ea motse. Ke gona a ka simolla go e rwala. Lesaka la dikgomo ga le tsenwe ke basadi kgotsa basetsana ba ba golwanyane. Le tsenwa ke banna le basimane le basetsanyana ba ba nyenyane. Gape basadi le basetsanyana ba bagolwanyane ka ga ba tswana go ralla, kgotsa go farafarwa ke dikgomo. Ge ba di bona ba tswanetse gore ba di potologe.
10. Basimane ka metlha ba tswanetse gore ba tshabe bo ntata bona. Ge ba tla fa kgotleng ke gore basimane ba tswanetse gore ba ba sutelle. Ge a nne a ntse kotana o tswanetse gore ka pele a e tloge a e nne ntata gwe kgotsa mogolwe. Ge a sa dire jalo, ga a na maitseo. Gape ge motho a sena tlhompgo go ba ba tona, a wa omang ke ba ba tona fa gongwe morena le ene o watile a mo omanyane. Gongwe ba ba mojêle kgomo.

Mothao o thibella dira, le magodu gore ge motho a ka re o tsaea selo sa o mongwe mothao o tla mo tswara.

Go nwa kwa kgotleng ke gona bophuthegelo ga banna ba botlhe le kwa go tselwang dikgang teng. Ke gore monna o mongwe le o mongwe ge a tsoga ea kgotleng, o dumedisa kwa teng.

Banna ba rotela kwa masakeng a dikgomo gore ba tle ba bone ge di le teng le tse di suthlileng le tse di suleng.

Ba roballa mo matlu fela ba tswanetse go phakella kwa kgotleng.

11. Banna ba botlhe le basimane ba ja kwa kgotleng ga go na o mongwe ea ka jang kwa ratang teng. Ke gore dijo tso tsotlhe

sl78

di ea kwa kgotleng. Ke ka mo e leng gore motho ea senna o tlamasegile gore a o ja kwa kgotleng e seng gongwe le gongwe kwa ratang teng.

Melao eotlhe ena e ea karetsa batho ba botlhe, le ba eng ba tswanetse gore ba e obamele, moeng wa senna o tswanetse go ja kwa kgotleng, le go tlhapa o tswanetse go tlhapa kwa kgotleng, moeng wa sesadi o tswanetse go ja kwa lapeng le basadi ba bangwe. Basimane le banna, basetsana le basadi fela jalo.

Mollo o godiwa kwa kgotleng wa banna, le wa basadi o godiwa ka kwa malapeng, e ba paeang ka eona. E seng kwa gongwe le kwa gongwe kwa motho a ratang teng. O godiwa ka lefoko la kgosi. Le gona a bolela gore ba o goletsang, ba dirang ka ona.

Matlakala a tsholelwa ka kwa ntle ga lapa. Ntlu e ngwe le
12. e ngwe e na le fa e tsholelang matlakala teng. A kwa kgotleng a tsholelwa ka kwa ntle ga lekgotla fa pele ga kgorwana go bapa le eona, fa thoko.

Go thuga go thugelwa mo digotlong ke kwa dikika di leng gona, ntlu e ngwe le e ngwe e na le kika. Go gaila go gailelwa mo malapeng. Fa gongwe o ka fitlhela matlu a mangwe a sena malwala a batho ba ka gailang ka ona. Fa ba ea kwa matlung a nang le malwala ba o gaila gona. Ba rwala mabele ba ise teng, ba tle ba rwele boupe fela.

Bojalwa bo apelwa kwa malapeng ge bo sena go tlhotliwa bo isiwa kwa kgotleng, kwa banna ba leng teng.

E, gaufi le motse gona le masimo, e seng digotlo, masimo a rona a ne a se kgakala go o le mo kgotleng o ntse o wa bona.

E, ge batho ba lwala mo ntlu kgotsa mo motse ba tle ba o tlogele ba e kwa gongwe, ba tshaba boleletse. Ke gore ka tlwaelo ea Setswana, lefatshela leo le ea be le le bollo mo go bona. Ge ba fuduga ba be ba re ba gatogadi tao.

13. Fa gongwe ge batho ba ntlu eo ba swa thata, ba tle ba fuduge Ba be ba bona gore go fo ga go wa ba siamela gongwe gole bollo mo bona. Fela ge legadima le ka ratha ntlu banga eona ba e aga gape. Ka tumelo ea rona ea Setswana ke gore ge tladi e ka ratha

s178

go lo, ga eke e boella golo gabedi.

Fa gongwe batho ba tlogela ntlu ea bona ge ngaka e ka ba raea ea re, "Go lo fa go loilwe". Ke gona ba tla tlogela ntlu eo, ba ea go batla kwa gongwe.

Matlu a tlogelwa fa gongwe, ga se ga ntsi fa o ka fitlhelang batho ba tlogela matlu a bona. Fa gongwe batho ba fudusiwa ke motloa, ge ese bolwetse.

Monna o mongwe le o mongwe ea nyalang o nna ka fa a bo sebaka sa ngwaga di pedi ke gona a tla simolla go aga ntlu eagwe. Ge e le monna ea swetseng ke mosadi, e ne ga a ne ka fa abo. O aga ntlu ea gwe ka nako. Le ge a ne a na le ntlu e neng a ntse a e agile le mosadi wa suleng. Ke ea bana ba mosadi wa pele, a mosadi wa bobedi o tswanetse gore a mo agele ntlu ea gwe a nosi.

14. Ge a ne a se na bana, ke gona mosadi o wa bobedi a ka tsenang mo ntlu eo, ea monna wa gwe a na mo go eona.

Ga go na monna eo e ka reng a nyetse a se ke aga ntlu eagwe o tswanetse gore morago ga nyaga tse pedi age ntlu ea gwe. Ke gore o wagela bana bagwe ba tle ba seke ba tswenyega ka mosho ge rrabo a sule, kgotsa mmabo.

Ge monna a nyetse basadi ba babedi kgotsa ba ba ntsi go feta fo, o mongwe le o mongwe o wagelwa ntlu ea gwe, fela dikgomo tsona di ea tlhatlhelwa mo sakeng le lengwe. Fela mafyi a ntlu e ngwe le e ngwe ea kwa teng. Kgamelo e ngwe le e ngwe e ea kwa ntlu ea teng. Bana ba bangwe le ba bangwe ba itse ntlu ea mmabo.

- Basadi ba, ba ea ka go latelang. O mo tona le eo mo latelang, fela jalo go fitlha ko o mo tlana. Ga ba ke ba omana ka letsatsi lepe. Ba tshaba monna wa bona, ba mo tlotla. Ka mo o ka fitlhela ba ikobile ba ratana. O mongwe le o mongwe o begella mosadi eo
15. a mo latelang. Le ene o tla begella eo a mo latelang fela jalo go fitlhela di tsena ko o mo tona. Go tloga mo ene di tsena koa monneng.

Matlu agiwa fela ka fa monna a ratang ka teng. Ga se gore go ea ka basadi. Ke ka lerato fela. Ge a rata go agela mosadi wagwe le ge ba le babedi o ba agela fela ka fa a ba tleng ka teng.

Ea o mongwe fa na ea o mongwe fale.

Ge batho ba foduga mo ntlu, ba rutla ditlhomeso le bjang ba di tsaea ge ba sa e kgakala-kgakala. Le botana lona ba le tlogela le ntse le ntse jalo. Ga ba le dige. Batho ba bapileng le bona ke bona ge ba rata go le diga, ba ka le diga. Ge ba sa rate le ka sale le eme fela.

Ditlhomeso le bjang ba o waga ka tsona kwa ba fudugelang teng. Ba eo waga ntlu e mpya ka tsona, gore ba tlhofallwe ke tiro ko ba eang teng.

Mokgwa kgotsa tsela e neng ba gile pele ka eona ge ba nne ba e k rata. Ba tle ba age gape jalo. E le gore ba be ba e rata, ka gore e ba itumedisitse. Fela ge a ille kgakala ntle e
16. ngwe ea motse, motho ea ratang go dira tshimo a ka e dira, kwa ntle go tumello ea mong wa marape.

Ga go ko go tlogelwa motho ope gore a lebele matlotla. Ge re k fuduga re fuduga ba botlhe. Ge re tlogetse sengwe, ke gona motho a ka salleng a selebeletse go fitlhela re se tsaea. Ge re fuduga re batla ngaka gore e re bolele kwa re eang teng gore go ntse jang. E be e re fe sepheko se re tla tsamaeang ka sona. Go re re roballwe ke lefatshe.

K.K. Ramoetle, Mamakau

17. Ge motho a fudugile ga tihole a laola golo fo. Ke ga o mongwe le o mongwe. Ge motho o mongwe a go rata, a ka ne aga fa teng. Ke gore ke ga ba botlhe go gona le merogo go ikgetlela o mongwe le o mongwe.

Ge motho a ne a fudugile golo, ge a rata a ka na a boela marapeng, "Siane" sa re, "Maropeng go wa boelwa go sa boelweng ke Malleng" Ke gore ge matlotla a motho a ntse a le teng, go sana ope fa teng. Mong wa teng ge a rata a ka na a boela a ga gape mo ona.

E, motho ofe le ofe ge a rata marope a motho o fudugang, a ka na a tsena mo ona ka nako. Le ge motho a tlihotse a fudugile o ka na wa tsena mo teng ka lona letsatsi leo. Go nne ga wa mokoba.

E, matlu ona ao, ge a sa diga go nwa mo teng. Ge a rutlolotse, o ka na wa a rulela, wa na mo go ona.

E, motho ge a rata go dira tshimo mo maropeng a ka e, etsa ka tumello ea mong wa teng gongwe ka tumello ea kgosi.

18. Domestic Animals.

Go mefuta e meraro ea dikgomo ea itsegeng thata ke ee:-

(a) dikgomo tsa Setswana, (b) (ordinary cows) tsa kgalagadi, le tsa mebofu.

Dikgomo tsa Setswana ke tse Bechwana ba neng ba ntse ba na le tsona. Ba tlolegile le tsona kwa ba tswang teng. Ga goitse ope kwa ba di tsereng teng. Fela re tlhalefa re fitlhela ba na le tsona.

Dikgomo tsa kgalagadi, ke tse di dinaka di toga-tona tse di mmele mosesene. Ke tsona kgomo tsa kgalagadi, kgomo tse di nwang mokgopha. Batho fa gongwe ba tle ba re, "Ke dinologa tsa kgalagadi".

Mebofu ke dikgomo tse di mabowa thata. Di bonwe mo Makgoeng ke gona kwa batho ba di boneng gona. Fela ga di ea ata thata mo batho.

Dikgomo tsa (African) ga re na le tsona. Le ge o ka e wela mo dikgomong tsa motho ea be e le gore o e rekile. E sa tsalwa mo sakeng la gwe. Ga ntsi ntsi ga o ka se ke wa nne wa di bona mo dikgomong tsa basotho.

19. **Mabala ea dikgomo ke ee; Khunou ea pholo, e namagadi e Khunwana. Ntsho ea pholo.**

Dipholo	Dinamagadi
Khunou	khunwana
Ntsho	Tswana
Nkgwe	Kgwana
Phifadu	Phifatswana
Phatswa	Phatswana
Kgwasi	Kgwasana
Tshampa	Tshampana
Nala	Nalana
Tilodi	Tilotsana

Dinaka tsa dipholo di di tona go feta tsa tse di namagadi.
Dinaka tsa tse dinamagadi di fetwa ke tsa dipholo.

Ga go na lebôkô la mebala. Fela go na le motho a boka dikgomo tsagwe jaaka le nna ke ea tle ke boke tsa me. Ke le o, "Ke di-thamagana, ditilotsana, dikhunwana kgomo tsa bo rre, kgomo tsa bomalome, di lella bo kgola ba pula ea tshoala". Mebala eotlhe
20. ea x ratega, ga go na motho ea sa rateng mmala wa dikgomo. Ke gore le banna ge ba le makgotleng, o tla fitlhela ba buwa ka mebala ea dikgomo. Motho a ntse a re, "O ka bona tsa bo mang mang tse dikhunou, tsa bo mang, mang, tse diphatswana."

Ga go na kgomo e mongwa eona a se e rateng, kgomo e ngwe le e ngwe mongwa x eona wa e rata ga go makatsege gore e na le mmala o bjang.

Motho o mongwe le o mongwe o batla mmala ea o ratang, mo kgomong tsa gwe. Ga se gore batho ba ba tla mmala o le mongwe mo dikgomong tsa bona, o mongwe le o mongwe o bona ka fa a x ratang ka teng.

Dikgomo di ea tswa-iwa mo di-tsebeng maina matswao ke ea: Lephaga, lesibi, lengena, motlhala a kgama, le tseketla, (Sekei) monwana, bentlaka. Kgoro e ngwe le e ngwe e na le letswao la eona jalo fela go fitlha kwa kgosing. Ge motho a reka kgomo mo motho o mongwe a setse a e tswaile, ene ga a tlhe a e tswa. O e lesa fela ka lona le tswa le le a e rekileng ka lona.

21. O mongwe le o mongwe o na le lebôkô le a bokang kgomo tsa gagwe. La me ke lee: "Ea re di gangwa tshetlha e bolle di eo go tshela ka tsibogo la kwena le le mokong o thata. La go tshidisa namane tsa mabotlana, tsa megatelwa, tsa go fosediwa selemo" Fela gona le lebôkô le le bokang dikgomo le le itsiweng ke mang le mang, ke lee:-

"Kgomomo mma, kgomo modimo o nko e metsi, kgomo ea lla ea ntlhoisa morena a nthata kgomo ea lla motsaneng wa tshabega, kgomo ea lla. Ba re motse re feta wa ba lala, wa baruwa kgomo re tsena ka ona."

Ka Setswana sa etsho dikgomo di na le mongwa tsena. Motho

s178

o mongwe le o mongwe o na le thata gore a nre le dikgomo tsa gagwe. O wa di laola ga go na motho ea tswanetseng gore a di laole le êne. Monna x o mongwe le o mongwe ea nyetseng o na le saka lagwe. Fela wa sa nyalang dikgomo di na mo sakeng la ntata gwe. Mosadi ea soetsweng ke monna a na le dikgomo ke tsa gagwe, o na le saka la gwe o le laola a nosi. Go fitlhela bana bagwe ba golla. Ke gona ba tla di laolang. Le bona ba ntse ba itse gore dikgomo tse ke tsa mma bo. Monna ge a ise a nyale dikgomo tsa gwe di na le tsa ntatagwe, gongwe le tsa mogolwe. Le ngwana wa ne a fiwe kgomo, o tla e tsaea ge a godi kgotsa a nyetse gongwe a nyetswe.

E, dikgomo gagolo golo dinku ke tsona dirapelang badimo. Motho ge a lwala ke gore ngaka e tla batla nku gore e alafe motho o ka eona. Ke gore ge a bolaea nku ena, bolwetsa bo tla tswa mo mothong o bo ea le eona. Ke gore bo ntatagwe ba tla itumela ge ba bona. Bana ba bona ba tlhabelwa dik dimo tsa nku.

Dikgomo di ruiwe fela ga di tlhabiwe ge ese e sule fela. Re lebeletse e swang, ke eona e re jang. Re tla bona dinama. Ge go na le morero ke gona re tlhabang kgomo. Matlalo re ira diphate ka ona. Ga go na dikgomo tse di tseeleng gore di betswengore ke tse di tla rapelang badimo, kgotsa ba nga tsona, gore ba tle ba bone matlalo a tla ba bolokang. Kgomo e ngwe le e ngwe e ngaka e batlang ke eona e tseiwang.

23. Mafulo a siameng a itsiwe ka byang bo bo bidiwang rathathe, le ditlhatsana tse dingwe, e.g. mekgopha, masitlwane.

Bjang bo gotweng rathathe, lesanyane le tlhorume, le motlhwa le motetenene ke ona mabjang a ratwang ke dikgomo. Ditlhatsana tsona ke tsee:- Mekgopha, lesitlwane, mogato, meokana le lerotlhare.

Litlhatsana tse di bolaeang dikgomo ke sena, mogau, mogau ke setlhatsana se se tlogang fa thabaneng. Fa gongwe o tloga le fa fatshe kwa tlase. Ge kgomo e ka o ja e tsaea letsatsi fela e be swa. Fela ga gona se se ka bopamisang dikgomo ga ke se itse.

Dikgomo ka tlwaelo ea rona di fula matshegare e seng bosigo. Fa gongwe batho ba bangwe ba koo ba dikgomo tsa bona mo nageng gore di le le di fula.

s178

Tse di fulang matshegare di bolla ka mosho re sena go gana.
Di bolla le badisa, ba ba di disang.

Di goroga mantsibowa pele a letsatsi ge le wela go fete go gamiwe.

Ge di enwa mo nokeng di nwa gabedi, ka mosho le mantsibowa
24. ke gore ge di bolla di ea nwa, ge di eo o goroga di ea nwa. Ge di enwa mo didibeng di nwa gangwe ka letsatsi di gelelwa matshegare. Di gelelwa ka dikgamelo.

Batho ba bantsi ntsi dikgomo tsa bona di kwa merakeng, ba bangwe dikgomo tsa bona di fa gae. Ba bangwe tsa bona ga di kgakala, kgakala.

Bophelo ba batho kwa merakeng bo monate gape bo bile ga bo monate. Bo monate ka tsela e, batho ga ba apare sepe ba tlabja ke phefo e fodileng. Gape ba nwa mafyi a ba tlhatswa mala. Ba ja dinama tsa diphologolo.

Ga bo monate ka tsela e, batho ba nna mo leroleng, go tletse dintsi thata. Fa gongwe o ka fitlhela motho a tshetse mafyi mo kgamelong. Mme/khurumeditse ke dintsi, ge motho o mongwe a tla fa teng. O tsaea kgamelo eo ea mafyi a e mo naea. Le n ene o tla bona a e tsaea e ntse e tletse dintsi, di budula fela a nwa, di ntse di le mo teng. Ge a di kgaphetse kwa morago o kgotso. Le dinama fela jalo, o tla fitlhela di tletse dintsi.

25. Kwa merakeng go disa basimane le banna ba ba se nang basimane ba ba ka ba disetsang. Badisa sebaka se se tona ge ba ise ba bone ba ka ba tlosang. Fa gongwe motho ge a sena ngwana eo a ka mo disetsang. O ea kwa go bo kgaitسادie, gongwe mogolwe gore a mo thuse ka modisa. Mme mosimane eo o tla disetsa motho eo, go fitlhela e ba monna a ntse a disa. Fa gongwe tla disa go fitlhela a be a nyala, go tsamaea bana ba gagwe mo go diseng. Ke gore monna o tla mmofa kgomo f ge a sa bolo go disa sebaka se se tona. Mme f kgomo e tla tsala gore e be e tlatse lesaka, e ntse e nosi le bana ba eona.

Basimane ge ba disa o mongwe le o mongwe o disa tsa bo. Ba itlosa bodutu ka go tanna dipholwana. Ge go na le ba

banyenyane ba tsamaea le ba ba tona go fitlhela ba itse naga mo dikgomo di fulang teng.

Lesaka la dikgomo le agiwa fa mongwa lona a ratang teng. Kgorwana, kgotsa mojako o tswalwa ka mapako. Pele lesaka le ise le agiwe, ngaka ea lafa go lofa e tlhaba kgomo. Ke gona dikgomo di ka tsena mo sakeng leo la simolla go dirisiwa.

26. Ke gore kgomo ngaka e tlhabang e, e alafa ka dinamanyana tse dingwe tsa eona lesaka lee.

Lesaka lee, go tswanetse go tsena banna le basimane le basetsanyana fela e seng mosadi gore a tsene mo sakeng lee. Ge kgomo di bollotse, boloka ga bo tseiwe, gape bo tswanetse go tseiwa ge di le teng, le gona bo tseiwa ke basimanyana.

E, go gamelwa mo teng, fa gongwe go gamelwa fa ntle mo patlelong. Kgomo ge tlhabiwa e tlhabiwa e tlhabelwa mo sakeng. Fa g gongwe le ge e le kwa ntle.

Lesaka ga se fa go ka phuthegelang banna. Fela banna ba ka tsena e seng basadi bana, ba banyenyane bona ba ka tsena.

E, dipoo di ea kgethiwa, tse di sa batliweng di ea fagolwa.

Ka tlwaelo re baea poo e le ngwe mo dikgomo, ke eona e be-iwang gore e tle e pagame dikgomo.

Dipoo tse di ntsi ntsi di ea fagolwa, ga di bolaiwe, gore go tle go bonwe dipholo.

27. Ge motho a se na poo, fa gongwe wa tle a e adimen. Fa gongwe o isa dikgomo kwa poong. Mme tuelo ga e batlege. Fela dinamane di tla fetoga mmala wa tsona o tla ea kwa poong.

Go dusa ga dikgomo go bonwa ge kgomo e simolla e ea kola, marago a eona a wa. Ke gore a simolla go nna ma tona a lepela.

Kgomo tse di dusang ga di tlaolwe, gape ga di ealafiwe. Di tsamaea fela le dikgomo tse dingwe, go fitlhela di tsala, di ntse di tsamaea le tse di ngwe.

Nako ea go tsala ga itsewe, go bonwa fela kgomo e tsala. Fa gongwe re ea re, ge e gwetswe ka sebaka sa gore e tla tsala ka sebaka sa gore. Ge e gwetswe le tlhafula e ka tla tsala selemo.

Ge kgomo e tla tsala ga e thusiwe, ge se mo e faretsweng

sl78

ke gona e ka thuswang. Le gona go thusa k ba ba itseng.

E, go na le ba ba itseng tota, ba ba sa belaeleng. Ke gore ge o ba biditse, ba tla dira fela ka fa ba ka kgonang ka teng.

E, dikgomo di ea lafiwa gore di tle di tsale thata. Ke gore monna o tswanetse gore a ne a tsuba leswalo (setlhare) o tla di bona ge di re di ea tsala. Gore di be di go makatse.

28. Dikgomo tse di sa tsaleng, di ea tlhabiwa gongwe di ea rekisiwa gore di tloge mo sakeng.

Ga re na maina a re bitsa dikgomo o tse di tsetseng la ntlha le la bobedi. Re ea re fela re, re ke kgomo e tsetseng gangwe, gongwe gabedi, fela.

Namane tse di tsalwang ga di alafiwe, re ea re di tla anya ditlhare mo bo matso. Ge di lwala ke gona re di alafang. Le ge di lwala re di alafela fela mo sakaneng mo tse di ngwe. Dinna fela le tsona.

Dinamane di disywa di nosi e seng gore di be di kopane le bo matso. Le kwa difulang teng ga go fitlhe bo matso. Ge di rutegile ga di disuwe di ea itisa. Di fagoloa di sa ntse di le dipholwanyana, di se di tii.

Dipholo di rutwa go tanna, di ntsiwa makaba gongwe di ntsiwa dipholo tse di kgwedwang (panwa).

Dikgomo ge di na k le dikgofa ga go diriwe sepe, go bolaea dikgofa kgotsa matampana. Le ge di ka name di le bonolo jang di tlogelwa fela ka dikgofa tse. Dinamane ke tsona di tihatlhoroang dikgofa.

29. Dinaka tsa tsona di tlogelwa fela, di gola ka fa di eang ka teng. Fela ge dinaka di sa ema pila, di ea tle di kgaolwe. Ga di kgabisiwe ka sepe.

Dipholo di ea fagolwa, di sa ntse di le dipotlana. Di fagolwa ka gore di ka tle tsa tswenya dikgomo. Go na le bafagodi ba ba itseng go fagola.

Malwetse a dikgomo a itseweng ke ea: Serotswana, lebeta, sebeta, tlhagala. (A ke malwetse a dikgomo). A dipodi ke ea: tlhakwana, x lekgekge, seme, lebeta.

Tlhago ea malwetse ga go itsiwe gore a etswa ke eng, go bonwa fela kgomo di lwala fela go sa bonwe gore ke eng fela. Fa gongwe, batho ba be ba di loile. Ke gore motho a be a batla ngaka gore e di alafe.

Ge di bolawa ke lebeta, o tswanetse gore o batle motho ea itseng go alafa lebeta. Ke gona o ka bonang dikgomo di na pila. Ngaka e tla tsaea dinamanyana fa na le fana mo kgomong e, a tlhakanya le ditlhare a di epela mo mosimeng wa nko ea tlou. Go tloga fo dikgomo di tla ema mo go lwaleng.

30. Kgomo ge e robegile (go tseiwa) lesuku kgotsa momo e fapya ka dikgobati le makwati. Go tseiwa makwati a potolosiwe momo. Mme go tseiwe kgobati go fapye ka eona. Ge kgobati e le makwati a onala, kgomo e tla be e fodile. Ge e robegile mo go se nang bothotlhomiso ea bolawa.

Ga re ke re tlhaba kgomo fela go ja di nama. Re tlhabelwa ke Modimo, ke gore re ja e swang. Re tlhaba kgomo ge re na le morerô, ke gona o ka bonang re tlhaba kgomo. E le gore re tshegofatse morerô o wa rona.

Kgomo ge e tlhabiwa go batliwa monna ea tsogo le monate. Ke gore dinama di se ke tsa lwatsa batho. E bofelwa mo setlhareng a e tlhabe monyetsane ka thipa. Ga go na tsela e ngwe e kgomo e ka bolaiwang ka eona. Podi ke eona e bolawang ka tsela di le dintsi. Ea pele ke go e kgaolwa molala, gape ke ge e bolawa ke ngaka a dira sedimo ka eona. Eona ga a e kgaole molala o e nosa ditlhare tsagwe, a be a e hupetsa nowa, go fitlhela e swa. Kwa ntle go fo ga ke itse tsela e ngwe. Fela batho ke bona e seng o mongwe le o mongwe ea tlhaba kgomo gongwe go bolaea kgomo.

31. Ga re ke re tlhokomela sepe mo kgomo gore a e na le dilo tse di maswe, kgotsa tse di ntle. Fela re lebeletse ge e le kgomo ga go na se re sebelaelang mo eona. Kwa ntle ga bolwetse gongwe go bopama.

E, kgomo e kgaolwa kgokgotso, pele e tlhabiwa monyetsane ge sena go wela fa fatshe ke gona e kgaolwang kgokgotso.

Madi a eona a dibelliwa, a ritwe a tlhakangwe le borobe. Ke gore borobe bo nne monate, bo nne borethe, bo nne bo khunwana.

Kgomo ge e sena go swa, e nna sebakanyana e ise e buiwe.
 Ke gona e tla buiwang. Ge e sena go buiwa ea kgaogangwa (gasiwa)
 Go na le ba ba itseng go gasa, ga se motho fela ea ka kgaoganyang
 kgomo. O kgaoganya ka thipa.

Maina a ditso tsa kgomo ke a:-

1. Serope,	7. Lesatswane	13. Dingati
2. Lebogo	8. Tolwane	14. Molatelo
3. Motlhana	9. Mogodu	15. Lemipi
4. Laumo	10. Mala	16. Lenyemê
5. thupa	11. Sebete	17. Letswalo
6. Molala	12. diphilo	18. Leleme

32. Lenyemê le diphilo ke dinama tse di jewang ke banna, e seng
 basimane. Ke gore dinama tseo ge basimane ba buwa kgomo ba
 tswanetse gore ba di solofele. Gore banna ba be ba di fitlhele.

Thupa ke nama e romelwang kwa moreneng. Ke eona nama eage.

Ga go na ~~na~~ nama e sa jewang, nama tso tsotlhe di ea jewa.
 Ga go latlhiwe sepe (Seane sa re, "Lebitla la kgomo ke molomo).

Marapo a besiwa ka mollo. Letlalo le ntshiwa phate. Meswang
 ea mala e ea epelwa gongwe e ea fisiwa. Sa bothoko e ne e ke
 setlhare wa tseiwa o wa lafa. Mafyi a ~~na~~ nowa.

Kgomo di gamiwa gabedi ka letsatsi. Di gamiwa ke basimane
 gongwe banna. Di gamelwa kwa sakeng.

E, dinamane di rokotsa pele ke gona go gamiwang. Le ge go
 se na go gamiwa namane di a anya.

Ge kgomo e swetswe ke namane ga e gamiwe go ntiwa e fosa.
 Batho ba kgaogana le eona.

33. Go gamiwa mantsiboana le ka mosho ke eona nako e go gamiwang
 kaeona.

E, dikgomo di ea kaiwa. Tse dingwe di bofiwa mo dinakeng.
 Tse dingwe di tswarwa ka dinko.

E, mafyi a tshelwa mo medutwaneng le mo makukane a
 tlhakatlhakangwa le a magologolo. A mangwe a nowa fela go go
 seno gamiwa, a mangwe a pegwa, a tla nowa nkgatele.

E, mafyi kwa sakeng a fiwa motho o mongwe le o mongwe ea
 tlang fa sakeng. Le ge e le mosadi.

Mafyi a nowa ka nako e ngwe le e ngwe ga go na se seka a thibelang. Ge ese ngaka fela e alafile dikgomo. Ke gona gongwe mafyi a ka palegang go nowa ka nako e ngwe le e ngwe.

Sekati.

34. Mosadi le bana:

Go ne go na le monna le mosadi ba na le bana ba babedi ba basetsana. Ntata bona e ne e le kgosi, tsatsi le lengwe a be a botsa o mo tona gore a wa mo rata. Ngwana o mo tona a be a raea ntatagwe a re, "Ke go rata jaaka thaka ea leitlho la ka" Ntata gwe gape a be a bitsa o monye a re, "A oa nthata ngwanaka" A be a re, "Ke go rata jaaka letswai le le mo dijong tsa ka."

Ntatagwe a se ke a rata mantswe a boiwang ke ngwana o monye. A be a re, "Go tloga eanong ka lona tsatsi ke seke ka tlhole ke go bona fa ntlu e, ea me e. Tsamaea o ee kwa o ka eang teng. Ga ke batle go go bona eang." Ngwana a lla thata fela ga seke ga thusa sepe ntatagwe a be a boile. La bofelo ngwana a tswa a tsamaea. Ge a tloga fo, a nagana gore o tla dirang gore a tle a phele. Ge a ntse a tsamaea a be apola diaparo tsagwe a iphetsa ka seretse. A be a fitlha k fa ntlung e ngwe. A fete a kopa tiro fa teng. Ba be ba mo raea ba re, "O ka re disetse dinku".

Mosetsana a be a dumela go disa dinku. Tsatsi le lengwe ge a disetse dinku a be a tlhapa, apara diaparo tsa gwe tse di ntle. Ge a ntse a ntse a be a bona ngwana o mongwe wa mong wagwe a tla kwa go ene. A be a tshaba a mo sia, mosimane a mo tebela. Fela mosetsana a mo timella.

Mosimane ge a tsena kwa gae a be a re, "O oa lwala" A be a raea ntatagwe a re, "Ke batla dijo tse di apellweng ke mosetsanyana, o disang." Janong ge go no go sena o peea ka bonwang fa gaufi. Ba be ba tsaea mosetsana o ba disetsang gore a tlo apela mosimane wa mongwa goe dijo. Mosetsana ge a duba senkgwe, palamonwana ea gwe, ea be e salla mo senkgweng. Ge mosimane a ja a be a bona palamonwana. Mosimane a be a raea ntatagwe a re, "Ke tla nyala ngwanyana o palamonwana e, e ka mo lekanang."

Ga phutiwa basetsana ba botlhe ba motse oo, ea seke ea be ea lekana ape, la bofelo ba tlisa mosetsanyana o disang. Ge a tsaea palamonwana ea mo lekana, pila. Batho ba re, "A ngwana wa kgosi a ka nyala mosetsana o matlhaswa jana." Mosetsana ole ba re a re, "Ke matlhaswa janong fa, tota, tota ke ngwana wa kgosi le nna, kwa ke tlhagang teng. Ge le ka mpha ntlu ka tlhapa le ka dumela gore ke buwa nete." Ba be ba re, "Tena mona o tlhape re bone gore a o buwa nete". A be a tsena a tlhapa, a be apara pila. Ge a tswa mo teng, batho ba tsitsibana thata, ba dumela tota gore ke ngwana wa kgosi kwa a tlhagang teng.

Kgosi le eona ea dumela gore ngwana wa eona a ka nyala mosetsana w oo. Tsatsi la lenyalo la mosetsana oo ba itsisi ntatagwe, le šnê a tla lenyalong. Fela ge a tsena mo lenyalong ngwana wagwe, a be a raea batho ba ba apeileng a re, "Mo dijong tsa ntate le se ke la loka letswai." Ntata gwe ge a re wa ja a fitlhela dijo di se na letswai. A se ke a di utumella. Ngwana wagwe a be a re, "Ntata ke eng ge e ka re ga o itumelle dijo tse" Ntata gwe a be a re, "Ga di na letswai." Ngwana wagwe a be a re, "Ka na erile ke re ke go rata jaaka letswai le le mo dijong tsa me" Ntata gwe a utlwa botlhoko thata ge a mo kobile ka lebaka leo la letswai, a re, "Ngwanaka ke fositse, ga ke ea ka ka itse. Ge letswai le le molemo jana." Le nyalo la be le fela ka molemo. Mme mosetsana a nna kwa bo mosimane ba aga teng.

Dikeledi.

38. Monna le ngwana.

E rile e le monna a na le mosadi le ngwana wa mosetsana, mosadi a be a swa. Ga be go sala ngwana wagwe wa mosetsana o go tweng Senodorapo. Morago ga leso la mosadi monna eo a be a nyala mosadi o mongwe. Janong mosadi eo a fete a tswenya Senodoropo thata, ge ntatagwe a seo. Mosadi eo a sele a mo gisa thata. Tsatsi le lengwe ntatagwe a be ea pereko. Ge ntatagwe a romela ngwana wagwe diaparo, mosadi a fete a di tse, a se ke a di mo ne, a di itseele.

Tsatsi le lengwe mosadi eo a be a raea, ngwana wa gagwe wa mosimane a re, "Tsaea motho Senodoropo o molaea, ge ke tla itse

gore o molaile, ke bone o tla le mosese wa gagwe o tletse madi ke gona ke tla dumela gore o molaile" Mosimane a be a bitsa

39. Senodoropo ba ea kwa thabeng. Ge ba ntse ba tsamaea kwa tlase ga thaba, mosimane a be a raea Senodoropo a re apola mosese wa go, ga ke rate go go bolaea. Ke tla bolaea sebatana ke tshela mosese ka madi a sona gore mme a tle a dumele gore ke go bolaile tota.

Senodoropo a be a pola mosese wagwe, a o naea mosimane. A be a o itunna ntlha e ngwe ea motse. Mosimane ge a tsena koo mma gwe mmagwe a itumela thata. Mosadi oo a be a tlhapa, ge a sena go tlhapa, a be apara, a be a botsa ngwana wagwe gore Senodoropo o ko kae. Mosimane a be a re, "O kwa ntlu ea basimane ba ba supang." Mmagwe a be a ea teng ge a fitlha kwa teng a be

40. a bitsa Senodoropo. Ge Senodoropo a fitlha fa mojako, a be a bula lebatlhi. Ge mosadi a mmona, a be a fiwa ke Senodoropo leungo ge a le natha a be a swa ka eo nako. Basimane ba ba supang ge ba sena go tla, ba fitlhela a sule. Ba be ba tlosa leungo le le. Mme mosadi a tsoga.

Mosadi a be a ea kwa gagwe. Ge a se na go tsena kwa teng. Ka mosho a be a tlhapa kwa gape a be apara. Ge a se na go apara a be a tsamaea a ea kwa ntlu ea basimane ba ba supang. Ge a tsena kwa teng, a be a fete a bitsa Senodoropo. Ge Senodoropo a sena fitlha mosadi ole a be a re, "Nte ke go lekanye lemao lena motlhogong". Ge a seno e mo lekanye, Senodoropo a be a wela fa fatshe a sule. Mosadi ole a be a itsamaela a ikela kwa gwe. Ge

41. basimane ba ba supang ba tla ba fitlhela Senodoropo a sule. Ba ba tla se se ka beng se mmolaile, mme ba seke ba se bona. Ba be ba o bolela morena gore ngwana o le o sule. Ge batho ba phuthoga ba fitlhela ngwana e le kgale a sule.

Ge ba ntse ba mo sekaseka mosimane o mongwe a be a bona lemao le le mo moriring. Ge a le tlosa, ngwana a be a tsoga. Ge a sena go tsoga ngwana wa kgosi a be a re, "Ke ea mo nyala, ke tle ke mo tshola ka gore o tloka eo a ka mo tsholang." Le batho ba be ba dumela gore a mo ~~xxx~~ nyale. E be e le gore ka eona, ba be ba dira lenyalo.

42.

Masilo a ea kwa Bogwe.

Tsatsi le lengwe Masilo e kile ea re a ea kwa bogwe eagwe ea re mo tseleng ge a ntse a tsamaea. A be a fapoga a re o wa nageng. Ge a seno nne a ithusa. Ka nte thapo ea milo e dule le mantle. Ge a ntse a tsamaea a be a utlwa thapo e le e mmita e re, "Masilo ntete, Masilo ntete, mo ea bogwe ga a ea a le nosi, o ea le sepa la gagwe le thapo ea mmilo."

Masilo a be a makala ge a gadimo a bona thapo ea mmile e tla e pitikologa le tsela. A be a e tsaea a e silla, a e latlha, a tseisa bupe ba eona phefo. A be a wela mo tseleng, kwa pele o utlwa gape e tla e ntse/re, "Masilo ntete, Masilo ntete, mo ea bogwe ge a ea a le nosi o ea lesepa la gagwe le thapo ea mmilo". Masilo ge a gadima o e bona e tla gape e ntse e pitikologa le

43. tsela, a be a e tsaea a e goletsa mollo a e besa. Ge sena go fya a be a e tsaea a e silla, e sale e le bupe fela. A be a bo tseisa phefo.

Masilo a be a tsena tseleng a tsamaea, ge a setse a tla tsena kwa bogwe ea gwe, a be a utlwa thapo e mmita e re, "Masilo ntete, Masilo ntete, mo ea bogwe ga a le nosi o ea le sepa la gagwe le thapo ea mmilo". Masilo a be a tsaea a e silla gape a be a bofa bupe ba eona a be a bofa ka letselanyana a be a bo loka mo pateng ea gagwe. Ge a sena go tsena kwa bogwe a be a fiwa dijo, ge a ntse a ja, a be a utlwa thapo e mmita e re, Masilo mphe, Masilo mphe mo ea bogwe ga a je a le nosi, o ja le sepa la gagwe le thapo ea mmilo." Batho ge ba makala gore, ke

44. eng se, se buwang. Ba be ba re, gongwe ke mpja ea edimola.

Kgatele ba utlwa gape e bitsa Masilo e re, "Masilo mphe, Masilo mphe mo ea bogwe ga a je a le nosi, o ja le sepa la gagwe le thapo ea mmilo."

Batho ge ba re, "O tsotseng Masilo se buwang". Masilo a be a ithetsega a tshaba thata, makolwane a be a bapa le ene. Ba siana thata, ba be ba mo tswara. Ge ba sena go mo tswara, ba be ba mmtsa, ba mo ike tletse. Masilo a be a ba bolela gore e rile a tsamaea mo tseleng, a be a fapoga a re wa nage. Ge a sena go

ganwa ke Modimo, a be a x utlwa thapo ea mmilo e mmitsa. A e thuga, a e latlha, kwa pele a x utlwe gape e mmitsa. Go fitlhela a e bofa ka lesela a e loka mo pateng. Janong o na tlhabiwa ke 45. kgala go bolela batho kwa gae.

Basimane ba be ba mo tsaea ba ea le ene kwa gae. Ge ba tsena kwa gae, ba be ba bolela batho ko mo Masilo a ba boleletseng ka teng. Banna ba be ba bitsa ngaka, gore e tlo laola Masilo. Ge tsena, be e latlha, tlhabana ea kgomo e re, "Taola buwa, Masilo ke eo o wa lwala." Ngaka ea be e re, "Masilo o jele mmilo, mme a mmetsa dithapo tsa teng. Mma go Masilo o na a rile a seke a nea mmetsa dithapo tsa mmilo." Batho ge ba botsa Masilo gore a go ntse jalo. Masilo a re, "Go ntse fela jaaka ngaka e bolela." Ngaka ea be e mo alafa a be a fola. Ge a sena go fola ngaka e be e batla kgomo, ka gore e alafile Masilo. Ratswalagwe a be a ntsha kgomo.

J.S.R. Masiangwako.

46.

Basimane ba babedi

Basimane ba babedi ba kile ba ea go tsoma. Motho le mogolwe. Kwa nageng ba be ba bona dinotshe. Ba be ba di rafa, di tlatša kgamelo. Mogolwe a be a rea monnae a re, "O seke wa ja nnaka di botlhoko." Mogolwe a be a ja a nosi.

Kwa pele mogoloe a be a raea monnae a re, "Ntswarele dinotshe ke e, e tla." Ge mogoloe a sena go tikela, monnae a be a kgotla ka monwana a utlwa ge di le botlhoko a fitlhela di le monate thata. A be a di ja tso tsotlhe. Ge mogoloe a tla, a fitlhela go sena sepe. Ge a motsa gore dinotshe di kae, a be a re, "Ke di jele." Kwa pele ba be ba bolaea podumo. Ge ba sena go e bolaea, mogoloe a be a raea monnae a re, "E eo ga metsi kwa nokeng." Ge monnae a tswa kwa, a fitlhela mogoloe a e je a 47. e mo timile. Ge monnae a e motsa a mo raea a re, "Ke e jele."

Janong ba be ba dira nkokwane monnae a be a betsa mogoloe dimpatse ka moretlwa. Janong mogoloe a be a tsaea nkokwane a letsa a re, "Ting, ting ka go tima, tima nama di monate, ting

s178

ting ka go tima, tima nama di monate" Monnaoe le ene a be a tsaea a letsa a re, "Ting, ting, ka go shapa, shapa mpa di botlhoko ka go shapa, shapa mpa di botlhoko." Ba be ba tsamaea ba ea gae, ba sa tshola sepe.

Ana.

48.

Games.

1. Metshameko e tshamekwang ke bana ba banyenyane ke ee:
 - a. Mantlwane Tse ke tse di tshamekwang
 - b. Konkolodi ke basetsana
 - c. Diketô
 - d. A bulô Tse le basimane ba di tshameka
 - e. Kgwele Tse le ba ba tona ba di tshameka.
- a. Karata
- b. Têema Tsa basimane
- c. Maditlho

a Mantlwane a tshamekwa ke ba banyana ba banyenyane. Ba dira dilonyana tse dintsinnyana tse di makatsang. Ge o ba lebeletse o ka tshega thata, o ka bona ba kotama mo motlhabeng, ba rotela teng ba tloge ba tshameka ka moroto o wa bona. Fa gongwe ba duba mmu ka ona. Ba ga matlunyana ba tshameka. Ba tsaea dikotananyana ba dira bana, le bona. Ba ba bitsa dipopi. Ba di direla mesesenyana ea matsela ba itumela ba tshega thata. Metho

49. a ntse a re, "Ea go e phalwa ke ea me".

b Konkolodi e tswana le abulô fela o mongwe le o mongwe o tswanetse go ba nna le moraragwe kgotsa mo gabo. Ge ba le lesome, ba batlhano ba tswanetse go iphitlha kwa kgakala. Ge ba iphitlhile ba tla simolla ba bitsa ba re, "Konkolodi, konkolodi, konkolodi" eanong bale ba tla simolla go ba batla, o mongwe le o mongwe o batla mo raragwe. Ge ba ba bone ba boela kwa nneng ba le teng. O a sa bonang wa bo ga tle ko ba bangwe go fitlhela a mmona. Gongwe a mo ipontshe, ge a bona a sa mmone. Ba nneng ba iphitlhele eanong go ea go iphitlha ba bangwe ba nneng ba ise ba iphitlhe jalo fela go fitlhela ba lapa.

s178

c Diketō di tshamekwa ka matlapana, a se mantsi, ba epa mosimana, mme ba di tshela mo teng. Ga ba o epe bo teng teng ba dira lehiti le eseng la sepe. Ba tshameka ka go tlhomagana, wa fosang go keta o wa ntshiwa, go sale go tshameka ba ba sa foseng. Go fitlhela go sala a le mongwe kgotsa ba bararo ba ba sa foseng. Ke bona e tla bang ba nga mosima. Ba tla o laola. Ge ba simolla, go simolla bona pele, ke gona ba bangwe, ba tla simolla kwa morago ga bona.

e Kgwele e tshamekiwa ka meepu, ba bangwe ba nosetsa kwa ba bangwe ba nosetsa. Mme ba tla e ita thata gore ba fete ba bangwe. Ba tshameka mo ka beng wa tsitsibana ge o bona ka mo ba tshamekang ka teng. Kgwele le ge batho ba sa lekane, ba bangwe ba tlhoka ba rwarwa bona ba tshameka fela. Fela ena le kotsi ka gore ba e beletsa bontshong fela, ga ba lebele kwa ba ebeletsang gona. A o etlela mo o mongwe ga makale.

a Karata ke e tshamekiwa ke basimane, ba tshameka ka sebedi ka sebedi. Ba ipitsa ka maina, o mongwe le kgatlha, o mongwe lephaphu e.g. "Kgatlha ke gore ge ba ka kgatlang a di atla, kgatlha o tla be a phadile" Phaphu ke gore ge ba ka fapanya diatla phaphu o tla be a phadile. Jalo fela go fitlhela ba wetsa lesome, 51. ke gona go tshameka ga bona go tla beng go fedile. Ke gore ea tla wetsang lesome pele o tla be a phadile o mongwe. Ke gona ba tla simollang gape. Gongwe ga simolla ba bangwe.

c Maditlhwe o tshamekiwa ke basimane, e le mongwe a raga ba bangwe a tsamaea ka diatla. Ba bangwe ba mo dikologa, o a mo ragileng o tswanetse gore a tswa mo ba bangwe a seke a tlhole a tshameka go fitlhela ba felelle. Ke gona ba tla simollang gape. Hanong o tsena o mongwe e le ênê a ba ragang, go fitlhela ba lapa ba e tlogela.

2,3,4 Basimane le basetsana ba bagolwane ga ba na metshameko. Fela ba na le go ka bina dipina fela kwa milaneng mantsiboana, ba bangwe ba epa diatla ba ntse ba opela. O mongwe a bina, ge a tswa go tsena o mongwe le êne a bina. Fela jalo go fitlhela ba phatlalla. Basimane le basetsana ba kopana ba tshameka mogo.

Fa gongwe o ka fitlhela basetsana ba opela basimane. Basimane bona ba bina.

52. 5. Banna le basadi ga ba ke ba tshameka.

6. Go tshameka ga se ntwana, le ge motho e ka re ba ntse ba tshameka a utlwa botlhoko ga a ke a kwata, le bo mmagwe ba ka seke ba re sepe tlare, "Ba ne ba tshameka ga gona molato."

Fa gongwe basetsana ba balwane be tle ba o tshameka kgwele, ba tshameka fela le go itlosa bodutu, ba ba fentsweng ba tshegwa ke ba ba phadileng. Fela ba seke ba re sepe, ba ba ka nne gore ka mosho le tla tle le re bona, gore re tla tle re irang. Ga ba tshamekele gore ba tla bona sengwe, kgotsa ba tla fiwa sengwe. Ke fela go itlosa bodutu le go ja monate wa motshameko le go gopola ge esa ntse le basetsanyana ba banyenyane.

8. Ba ba itseng go tshameka thata ba tlotliwa ba tshabiwa.

9. Go tshameka go wa ile diwa ge go le leso. Ke gona bana ba ile diwa gore ba seke ba tshameka ka gore ba tla tlhodiea, go tswanetse gore go nne tidimalo e kgolo fela. Fela ge go sena motho ea suleng, ba tshameka.

53. 10. Metshameko e mentsi ke ea bana, e batho ba ba tona ba ka se keng ba e tshameka ka gore e tlatse batho maswe, gape e ediwa ka dilo tse di maswe. Bana ba rotela mo motlhabeng, mme ba tshameke ka moroto o ka mo batho ba ka keng ba e tshameka.

11. E, e mongwe e tlhagile kwa gongwe e.g. Banyana ba katana ka bolo pele re ne re sa e itse. Basimane ba palama ba bangwe ba tloge ba llatlhalane bolo, ge ba e fosa ba ba palameng ba tswanetse gore ba tshaba. Ka gore ba ba nneng ba palangwe ba tla ba tipa ka eona. Ba tloge ba ba palama.

12. Re di tshameka fela e se gore di re ruta sengwe re di tshameka fela ka go kgatlhega. Ge go ntse go iwa pele re ea di tlha re kgaogana le tsona. Re di lebale. E le gore re setse re lapile ka ga tsona re sa tlhore ba tla go di tshameka.

L.T.Rapula.

Tlhatlaganyane.

ENDS.